

ТАСА ЈОВАНОВИЋ

ПРВЕ СЕДНИЦЕ СКУПШТИНЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ У ОСЛОБОЂЕНОМ НИШУ 1878. ГОДИНЕ

Увод

Српска држава, након 1878. године је изгубила свој ранији положај међу југословенским народима и неће га повратити све до промена 1903. године. Ово назадовање је мотивисано мењањем политичких оквира у којима се одвијала борба за уједињење српског народа у једнонационалну државу.¹ Берлински конгрес је онемогућио раније планове о уједињењу српског народа, преко националне револуције, у турским покрајинама. Била је присутна велика заблуда српских политичара и кнеза Милана, пошто нису озбиљно схватили опомену Светозара Марковића, који је назрео да национална идеја није довољна за револуцију српског народа.² Берлински уговор је потпуно променио стање на Балкану. Створена је Бугарска, са четири милиона становника. Изменио се и положај саме Србије. Србија је 1878. године добила међународно признање своје независности. Дотле вазална кнежевина под сизеренством султана и гаранцијом великих сила, Србија је постала сада независна држава, увећана за четири нова округа: Нишки, Лесковачки, Врањски и Топлички. Кнез Милан и Влада тражили су да за независност Србије јамче велике силе. Захтев није био усвојен, па је Србија морала да брани своју независност како зна и уме. Године 1879. Васељенска патријаршија, одлуком црквеног синода, коначно је усвојила раније захтеве да српска црква добије аутокефални статус.³

Русија је мењала своју политику према балканским словенским народима, што је имало за циљ да се тако одрекне и оне раније недвосмислене подршке неких од тих балканских држава, а то је практично значило да је била спремна да прихвата понуде о деоби интересних сфера.⁴

Стари панславизам, као идеологија и збир практичних решења био је темељито поражен. До Берлинског конгреса на Балкану је постојало само оронуло велико Турско царство и три мале балканске државе:

1 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, том II, Београд, 1989, стр. 969.

2 Димитрије Продановић, *Схватање Светозара Марковића о држави*, Београд, 1961, стр. 40.

3 М. Екмечић, *наведено дело*, стр. 969.

4 В. Стојанчевић, *Србија у 1877/78. години*, Лесковачки зборник, бр. XXI, Лесковац, 1981, стр. 128.

Србија, Црна Гора и Грчка. Сада је створена и четврта балканска држава, Бугарска, а две велике силе, Русија и Аустро–Угарска закорачиле су на Балканско полуострво: Аустро–Угарска, тиме што је добила на управу Босну и Херцеговину, а Русија као заштитница новонастале Бугарске. Према томе, стање на Балкану било је тешко и обременењено многим нерешеним политичким проблемима. Босна и Херцеговина тежиле су својој матици Србији, дизале су буне за слободу и присаједињење, а Аустро–Угарска их је добила као уступак Русији за Бугарску. Са формалним признавањем државне самосталности, борбе српског народа нису биле окончане. Србију је чекала још једна борба с Турском, а потом са Аустро–Угарском. Политичка стремљења су тренутно била окренута југу, ка тзв. Старој Србији и Македонији, што је био смишљен и далекосежан потез. Свим политички зрелим људима било је јасно да Србију чека нов непријатељ, Бугарска. У том оквиру међународне политичке нестабилности, одвија се нова српска историја, а њен основни смисао је да су у њој дозреле основне интенције развоја политичког живота у земљи, друштво напредовало и у оној мери у којој је падала способност владара да управља, напредовала је и политичка култура обичног народа. Нестабилност влада је надокнађена у повећаној стабилности система, коју носе политичке партије са богатим парламентарним животом у Србији у другој половини XIX века.

I

На скупштинским изборима који су одржани 29. октобра 1878. године⁵ либерална влада добила је већину. Она је сазвала Скупштину у Нишу. Политичке разлоге за одржавање парламентарних седница у Нишу поглавито треба тражити у историјски важној чињеници да су Ниш, а и остали градови са југа Србије, тек били ослобођени и припојени својој матици. Ниш је после ослобођења доживео једну привредно–економску,⁶ урбану, демографску,⁷ па и културну трансформацију од

5 Датуми су дати по старом, Јулијанском календару

6 Каква је била економска структура ослобођених крајева можемо у главним цртама сагледати из турског статистичког прегледа за ове крајеве из 1879, у коме се налазе подаци о турским државним приходима, разних врста пореза и дажбина. Ови порези су за нишки мутесарифлик исте године износили укупно 25.009.642 турских гроша. У поређењу са осталим суседним административно–територијалним областима нишки мутесарифлик је по висини плаћања дажбина долазио одмах иза софијског, док су остали убирали знатно ниже стопе прихода. – Архив Србије, ПО К–64/421, Деловодни протокол члана владе Врховне команде у Нишу, бр. 2/26. децембар 1877.

7 Ако се упореде подаци о бројном стању хришћанског и мухамеданског, као и јеврејског становништва у ослобођеним пределима уочи српско–турског рата 1877–1878, са подацима пописа становништва ослобођених предела извршеним између 22. фебруара и 22. марта 1879, запажа се врло жив процес демографских кретања. Нагла депопулација турског становништва на овом подручју условљена ратом и политичким збивањима у то време, извршила се у корист концентрисања и прегруписавања српског становништва, пре свега староседелачког, а затим иridoшлог из суседних пограничних крајева. – Видосава Николић–Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године*, Лесковац, 1975, стр. 79.

турске касабе па до једног од водећих градских средишта кнежевине Србије. Међутим, и сами Турци сматрали су Ниш једним од најважнијих средишта, те су га с поносом звали: "Ниш пара ђумиш";⁸ а поред тога он је важно трговачко место, седиште великог округа Мутесарифлика,⁹ једно од најважнијих и највећих места. Пред своје ослобођење Ниш је имао 30.000 становника, и од тог броја су више од половине чинили Турци.¹⁰ Иако је првих дана по ослобођењу почео нагло да се празни великом сеобом Турака, град је ипак почео да се опоравља, добијајући бројчану надокнаду у приливу новог становништва. Према службеним подацима у време заузећа града затекло се 8.500 Турака. До 15. августа 1878. године иселило се 1.075 турских породица са 4.274 људи у 1.924 запрежних кола. До краја исте године у Нишу је остало само 79 турских породица са 316 људи.¹¹ Када је општина почетком 1879. године извршила нови попис становништва у граду се нашло 12.807 људи; по националној структури: Срба 10.719; Турака 401; 900 Јевреја и 797 Цигана.¹²

Ослобођењем Ниша и осталих крајева присаједињених ослобођеној Србији почела је нова етапа у остварењу васколиких вековних настојања српског народа. То је почетак новог периода не само у животу заједнице као нације већ у њеном привредно-економском, културном и социјалном развоју.

Привредно подизање и опште напредовање Ниша ишло је далеко теже но што је случај са другим градовима, с обзиром на изузетне околности које су следиле из другачијег решавања аграрног питања. За откуп непокретности, Ниш, сва села и друга места из присаједињених крајева морали су чинити велике материјалне издатке и зеленашке позајмице, тако да се сав тај новац одливао из земље иселјаванем Турака, који су продавали своја добра – која нису била конфискована као што је учињено законом из 1831. године.¹³

Долазак штаба Врховне команде,¹⁴ постављање чиновништва по свим струкама¹⁵ државне управе, куповина Хафис-пашиног конака за

8 Први међу једнакима.

9 Према подели из 1879, Ниш са Лесковцем, Пиротом, Врањем, Прокупљем, Куршумлијом и Трном чинио је једну административну целину, односно, припадао је као округ Косовском вилајету. – В. Николић-Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године*, Лесковац 1975, стр. 10/.

10 Стојан Анастасијевић, *Историја Ниша*, Ниш, 1940, стр. 52/.

11 Михајло Палигорић, *Економско-културна историја Ниша*, Ниш, 1937, стр. 21/.

12 Властимир Крстић, Прве статистике Ниша, Нишки зборник, бр. 1, 1971, стр. 95/.

13 "Ниш од искона до данас", "Политика", субота 26. јун 1937, стр. 7/.

14 Одмах по ослобођењу Ниша 29. децембра 1877, Врховна команда, а са њом и канцеларија члана Владе при Врховној команди за управљање у ослобођеним пределима пресељена је из Алексинца у Ниш. – *Рат Србије и Турске за ослобођење и независност 1877–1878*. издање Врховне команде српске војске, Београд, 1879, стр. 75; И. Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш, 1927, стр. 79; "Српске новине", бр. 284, 31. децембар 1877.

15 Чим је санкционисан први закон, кнез је потписао два указа о постављању

кнежев двор,¹⁶ чести кнежеви боравци у Нишу, све је то јасно наговештавало да ће овај древни град постати друга престоница кнежевине Србије.¹⁷ Спољнополитичке разлоге за одржавање скупштинских седница у ослобођеном Нишу прве за три године, треба тражити у веома важној чињеници да су остале земље у окружењу Србије имале територијалне претензије (нарочито Бугарска) са својом Санстефанском фикцијом као и то да је Источно питање и његово решавање било још присутно на историјској сцени.

Када су се, после Берлинског конгреса збивања прочистила, хоризонт разбистрио и цео ток политичких прилика и у Европи и у Србији ушао у мирнији па и правилнији колосек, јавља се и опозиција; и то активно. Политичка права су одмах проширена на новоослобођене делове југоисточне Сбије. И већ на изборима у јесен 1878. године бирани су посланици из нова четири округа (Нишког, Топличког, Лесковачког и Врањанског).¹⁸ Они су се одмах нашли у вртлогу парламентарних борби политичких групација Србије, повезујући се са њима, нарочито у тражењу путева за решење проблема који су притискали новоослобођене крајеве. Активно учешће у скупштинском животу Србије, у току доношења и спровођења мера које су се односиле на новоослобођене крајеве, дало је снажни подстицај њиховом политичком развоју и могућност да се испоље одређене друштвене и политичке тенденције. Стога, пресек првих скупштинских дебата не представља само један аспект историјских збивања већ разастире његове суштинске проблеме, репрезентује укупност прве и врло изразите фазе којом започиње нова историја југоисточне Србије.

представника војне и цивилне власти у Нишу. За команданта Нишког гарнизона и тврђаве постављен је пуковник Коста Бучовић, а за управника вароши судија Аћим Прокић. За председника нишке општине наменован је трговац Димитрије Кошић-Асарински. Са постављањем првих чиновника у ослобођеним крајевима хитало се, јер су се многи Турци селили и продавали своја имања. Због издавања тапија на непокретна имања требало је поставити судске и полицијске власти. У новим крајевима државни апарат требало је да отпочне одмах свој посао. Тако се постављало привремено чиновништво, којему је тек по завршетку рата и административне поделе земље утврђиван стални положај. – Архив Србије, ПО, К-98/99, Успостављање управе у новоослобођеним крајевима.

- 16 Кнез Милан је имао свој двор у Нишу; он се налазио на месту где се данас налази хотел "Парк", а где је био Хафис-пашин конак, који је купљен од унука Хафис-паше, Бешир бега, и касније претворен у краљев двор. Овај Турчин је понудио да поклони конак кнезу као своме ослободиоцу. Међутим, влада је изнела разлоге због којих кнез није требао да прими поклон од дотадашњих угњетача, али да ипак купи кућу како би у Нишу имао свој двор. – Стојан Анастасијевић, *Историја Ниша*, Ниш, 1940, стр. 50.
- 17 Слободан Јовановић, *Споменица Ниша 1877–1937*, Ниш, 1937, стр. 98–99.
- 18 Укупно је тада у новим крајевима, према привременој територијалној подели, изабрано двадесет пет посланика. Слободанка Стојчић, "Прва политичка опредељења грађана Лесковца и околине (1878–1888)", *Лесковачки зборник*, бр. XXVII, 1987, стр. 80/.

Народној скупштини је истекао мандат, па је нова Влада, прилично непопуларна, јер је подсећала на намесничка времена, спровела изборе не бирајући средства да добије већину. Од 162 посланичка места¹⁹ Влада је добила 122, док је опозиција добила 40 посланичких места. Успех који је у томе постигла опозиција је приписивала не само уобичајеним изборним методама опробаног министра унутрашњег дела Радивоја Милојковића, већ и самом спровођењу избора у моменту када је наређена и смена војске на граници, чиме је знатно умањен број гласача.

Скупштина је одржана у основној школи код Саборне цркве. Зграда²⁰ је саграђена почетком друге половине XIX века. Средства за њено подизање прикупљена су од самих мештана Ниша. Међу прилагачима је био и тадашњи турски господар целог овог подручја, Митхад паша.²¹ Та зграда, са једноставном фасадом и орнаментима који су се састојали од старословенског натписа,²² осванула је 23. новембра 1878. свечано декорисана. Како је изгледала дворана у којој су одржаване седнице, види се из ових речи посланика Радована Милошевића: "...Ми знамо да у овој кући беше захладнело па смо zaloжили ватру и почело се пушити толико да се морало поправити и начинити како треба..."²³

II

Скупштина је сазивана сваке године, а када би захтевали важни послови она се могла и ванредно сазвати. Кнез сазива, отвара и закључује рад скупштине. Он одређује време у години када ће се, и место, где ће се она сазвати.²⁴ На Ваведење 21. новембра 1878. године посланици Народне скупштине састали су се око 10 сати у скупштинској дворани. За председавајућег на првој седници предлагао се по устаљеном правилу најстарији посланик по годинама. На ову почасну дужност је изабран Игњат Васић, прота Лозничког округа, који је одмах предложио и списак посланика који би ушли у Одбор за пријављивање посланика и испитивање

19 Списак посланика налази се у протоколима Народне скупштине 1878–1879, стр. 21–27.

20 "Кућа је на два спрата: доле сала, а горе седам соба. Грађевина није довољно јака за оволики број дече. Само су спољни зидови тврђи, а унутрашњи од летава па премазани. Још унутрашњи ови дувари немају чврст ослонац, јер је доле шупљина. Истина, у сали има директа у два реда, али се горњи преградни дуварови на њих не ослањају." – Архив Србије Београд Министарство просвете, Ф. VIII, бр. 98/1881; Ф. VIII, бр. 179/1882.

21 "Скупио је чорбације и навалио резил што школу немају, па онда приложи и сам две хиљаде гроша да се српска школа зида, а затим и владика Калиник приложи нешто мање од две хиљаде и остале Нишлије сваки по нешто и тако се још 1864. године подигне велика основна школа код Саборне цркве." – Историјски архив Ниша, Фондови НОН и ГРАПО; М. Миловановић, *Основно образовање у Нишу*, Ниш, 1986, стр. 194.

22 Живан Живановић, *Ниш и нишке знаменитости*, Београд, 1889, стр. 74–75, напомиње да је на улазу у саму зграду стајао надвратни камен на старословенском језику.

23 I састанак Народне скупштине, 21. новембар 1888, Стенограмске белешке, стр. 12.

24 *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1895–1941)*, Београд, 1988, стр. 81.

њихових пуномоћја,²⁵ како је налагао члан 2 Закона о пословном реду у Народној скупштини.²⁶ Пошто је Скупштина бирала поменути Одбор, а на поједине предлоге посланика, приступило се гласању. Како су предложени кандидати били изабрани,²⁷ верификовани су мандати оних посланика који су предали пуномоћја својих бирача, а посланици које бира кнез, предали су уверења министра унутрашњих послова са назначеним местом становања. О њиховом смештају у Нишу немамо директних података. На основу Закона о пословном реду сазнајемо да су посланици били дужни да буду присутни у месту где парламент заседа, све док не буде закључио свој рад или не буде распуштен.

Одбор за пријављивање посланика је поднео списак од 150 посланика, са уредним пуномоћјима, који су могли да образују скупштину према 82. члану Устава. Они су одмах положили заклетву²⁸ у присуству министра унутрашњих послова. На овом састанку, а под председништвом председника Одбора, приступило се избору шест лица за звање председника и потпредседнике скупштине.²⁹ Народна скупштина бира из своје средине шест лица, које предлаже кнезу. И поред владиних настојања да не буду изабрани за њу непоћутни кандидати, рад Скупштине у почетку се развијао у правцу повољном за опозицију. За председника је био изабран крагујевачки трговац Тодор Туцаковић, додуше изданак једне познате обреновићевске породице, а не посланик кога је влада подупирала. Под његовим председништвом је отпочела и Преображенска скупштина 1861. у Крагујевцу, али је под изговором да му је брат болестан поднео оставку и напустио скупштинско заседање.³⁰ За потпредседника је изабран Воја Васић. Одмах затим је председник

25 Стенограмске белешке Народне скупштине за 1878, Београд, у Државној штампарији 1879, стр. 1.

26 "Кад посланици дођу у место, које је за држање Скупштине одређено они ће се изјутра онога дана састати и изабрати један одбор од девет посланика и то ће бити Одбор за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћја." – Зборник закона и уредби у Књажевству Србији, бр. 29, Београд, 1870, стр. 1.

27 Одбор за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћја чинили су: председник Марко А. Лазаревић, информатор Аксентије М. Ковачевић, и чланови Живко К. Недић, Милоје П. Блазнавац, Михајло Терзибашић, Цека Крстић, Радоје Годоровић, Љубомир Ж. Стојановић и поп Марко Петровић. Стенограмске белешке Народне скупштине за 1878; Београд, у Државној штампарији, стр. 7.

28 Члан 52 Устава Кнежевине Србије из 1869. предвиђа да сви посланици, када ступају на дужност, полажу ову заклетву: "Заклињем се једним богом и свим, што ми је по закону најсветлије и на овом свету најмилије, да ћу Устав верно чувати, и да ћу при мојим предлозима и гласању уопште добро Књаза и народа, по мојој души и моме знању непрестано пред очима имати. И како ово испунио, онако ми Бог помогао овога и онога света." – *Устави и владе Кнежевине Србије*, Београд, 1988, стр. 78.

29 Гласало је 150 посланика. Шесторица су добила апсолутну већину: Тодор Туцаковић 137, Воја Васић 118, Владислав Вујовић 119, Милоје Блазнавац 109, Милован Спасић 81 и Нићифор Дучић 78. И као такви, сви кандидати су предложени за председника и потпредседника. – Стенограмске белешке, Београд, у Државној штампарији 1879, стр. 9.

30 Марко Павловић, *Ванредна Народна скупштина држана о Преображењу 1861. у Крагујевцу*, Крагујевац, 1991, стр. 13.

преузео цео рад парламента.

Када је скупштина образована, владар ју је 23. новембра 1878. године свечано отворио овим речима: "После бурних времена у којима је народ српски сјајно осведочио своје врлине, ево је за њега наступило време благословенског мира када треба да покаже на пољу законодавства своју свест и своју политичку зрелост, уређујући нове и усавршавајући старе тековине своје безпримерне одважности и својих скупих жртава. Вама је, господо посланици, поверио народ овај други задатак. Моја је жеља да га отпочнете вршити у нашем од старине славном Нишу, жеља ми је, да у овом граду, где је, биће скоро пет векова, потпуним губитком српске независности, прва законодавна скупштина независне Србије отпочиње свој благодетни рад..."³¹

У тој беседи кнеза Милана посебно место имале су две компоненте: 1) Активна спољна политика, 2) Усмеравање материјалних потенцијала на економско уздицање и народни просперитет. Скупштина је одмах после отварања наименовала своје Одборе: 1) Одбор за законодавство,³² изузимајући финансијске законе, 2) Одбор за финансијске предмете и финансијско законодавство,³³ 3) Одбор за молбе и жалбе, који би долазили од посланика или да су их друга лица предавала.³⁴

Ови Одбори су били стални за све време заседања парламента. Сам пак Законодавни одбор је имао велике задатке, јер је морао да претресе законе који су обухватили и новоослобођене пределе. Међутим, у њему није било ниједног посланика из ових крајева који би тумачио рад Законодавног одбора. Поједине скупштинске седнице које говоре о законитости, тј. о томе да ли су оне биле политички чинилац или декорација режима, критички су разматрале поједини историчари који су се посебно или узгредно бавили радом Народне скупштине у Србији, у другој половини XIX века. Међутим то није било питање законитости, већ друштвене моћи и односа политичких снага између парламента и кнеза. С таквим скупштинама које су се бирале под утицајем полиције,

31 Стенограмске белешке, стр. 17–19.

32 Никола Радовановић 120, Васа Мацаревих 114, Јоца Стефанових 111, Цека Крстић 110, Милоје Блазнавац 109, Атанасије Бабовић 83 и Михајло Терзибашић 79 гласова. Гласало је 148 посланика. Апсолутну већину добило је првих седам кандидата, док је за још два одборска места требало спровести уже гласање, па су ту изабрани: Радован Милошевић 79 и Димитрије Стојановић 71. – II састанак Народне скупштине, 24. новембар 1878/, 2.30 поподне, стр. 28

33 За финансијски одбор гласало је 147 посланика. Апсолутном већином изабрани су: Светозар Карапеших 141, Милован Спасих 130, Рака Кукућ 113, Илија Маргетић 124, Јеверем Гудових 102, Коста Алковић 96, Димитрије Димитријевић 85 и Илија Матић 77 гласова. За председника је изабран Светозар Карапеших. – II састанак Народне скупштине, 24. новембар 1878, стр. 29

34 Овом приликом гласало је 144 посланика. Апсолутну већину добили су: М. Раденковић 125, Петар Самуровић 120, Јаков Павловић 116, Радојко Тодоровић 110, Марко Лазаревић 105, Тома Стајић 98, Алекса Петровић 93, Марко Петровић 79 и Никола-Коле Рашић 73. – III састанак од 25. новембра 1878, стр. 30.

остајале затворене саме са владом у Крагујевцу, и одмах после две–три недеље слане натраг кући,³⁵ – с таквим скупштинама није било тешко радити ни у Нишу.

Прве седнице парламента³⁶ после ослобођења текле су у одмереној, али живој дискусији. У чаркама између Владине већине и опозиције главну су реч водили опозициони прваци: Ранко Тајсић, Љуба Дидић, Адам Богосављевић и др. На XIII састанку 11. децембра председник скупштине, Тодор Туцаковић, позива секретара да позове Одборско мњење о прегледу пуномоћја господина Николе Пашића: "Одбор за пријављивање и прегледање пословничких пуномоћја, разгледао је акт о избору посланика за варош Зајечар и пуномоћје као и жалбе петорице бирача и полицијске власти, па је нашао да нема законских узрока у жалбама за поништај избора и по томе да је избор и пуномоћје господина Пашића уредно, па је с тога мишљења да се господин Никола Пашић прими за посланика за ову трогодишњу периодну скупштину."³⁷

Међутим, Одбор за пријављивање посланика у свом извештају од 22. новембра 1878. године наводи следеће: "При избору за варош Зајечар Николе Пашића, бирачки одбор прекинуо је гласање у време сунца и издао је писмени оглас да је апсолутном већином изабран за посланика Никола Пашић и одмах се разишао. Па сутрадан, 30. октобра дошао је у десет часова пре подне те правио записник и пуномоћје, и на оба ова акта ставио је неистинито као да су написана 29. октобра." Бирачки одбор у својој писменој примедби признао је да је овај поступак противан члану 48 Изборног закона, против чега постоји жалба полицијске власти и тројице бирача: "Па зато је Одбор за пријављивање посланика нашао да је овај избор неуредан и на основу члана 7 Пословног реда о Народној скупштини³⁸ наредио, да овај посланик не долази у скупштину као посланик, докле не изрече своје решење."³⁹ Интересантна је ствар, да се изборни резултати поништавају због једног апсурда:

35 Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михајла*, Београд, 1933, стр. 217.

36 У Нишу ослобођеном од Турака релативно дуго није била оснивана штампарија. Када је у граду заседала Народна скупштина Србије 1878. године, неки су посланици поставили питање штампања стенограмских белешки са скупштинских заседања, па је том приликом у посланичкој дебати констатовано да у Нишу не постоји ни најобичнија штампарска преса. Због тога су сви скупштински материјали ношени у Београд и тамо штампани у Српској Краљевској Државној штампарији. – Драгољуб Мирчевић, *Нишка књига 1889–1941*, Ниш, 1979, стр. 174.

37 XIII састанак, 11. децембар 1878, стр. 385.

38 "Ако би одбор при том прегледу пуномоћја наишао на какве неуредности или би сазнао да који посланик нема законских својства за народног посланика, он може наредити да дотични посланик не долази у Скупштину као посланик дотле, док Скупштина своје решење не изрече. И после овог прегледа слободно је свакоме посланику пуномоћја разматрати, па ако би какве неуредности приметно или би сазнао да је који посланик по закону неспособан, он ће о томе председника Скупштине извести, који ће ствар Скупштини на решење поднети." – Зборник закона и уредби у Књажевству Србији за 1870, бр. XXIII, Београд, 1870, у Државној штампарији, стр. 2.

39 Драгиша Лапчевић, "Пашићево парламентарно дебитирање", "Политика", 10. децембар 1927, стр. 2.

што је гласање прекинуто, иако то не би изменило резултате, јер је Никола Пашић добио апсолутну већину својих бирача. После прочитаног одборског мњења којим је исправљена ова бесмислица председник изјављује: "Сад би било на реду, да господин Пашић чији избор Скупштина одобрава, положи заклетву но пошто није овде господин министар унутрашњег дела, то ћемо причекати."⁴⁰ У том чекању прочитане су неке молбе и жалбе, и то нарочито из новоослобођених крајева уези са тражењем помоћи и права за коришћење добара која су била још у турским рукама или напуштена.⁴¹ Иначе интерпелације и излагања министра су изазивале посебну живост. А прваци опозиције користили су могућност да преко њих привуку и обичан свет из нових крајева за своја политичка убеђења. Тако је Адам Богосављевић са друговима, само што је верификован његов мандат у Скупштини поднео интерпелацију на министра унутрашњег дела, што је поцепало тужбу неких грађана из Прокупља против начелника округа не одговоривши на њихову молбу.⁴² Адам Богосављевић: "Они су лепо представили шта хоће. Они се у тужби жале да трпе већи зулум од окружног начелника но од Турака. Да он гони народ да гради дворца Кнезу. Неке турске њиве које се нису могле дати под аренду, начелник је дао сиротињи да их засеје, да се не би упарложиле, па кад је род узрео он им је узео трећу врећу. Међу жалиоцима било је пет, шест писмених, дакле у тужби није се могло ништа подметнути од каквог пискарача. Господин министар их није могао одбити."⁴³ Дискусија је после тога била прилично жустра. Умешао се и председник Министарског савета, који је, узимајући у одбрану свог министра, између осталог пребацио Адаму Богосављевићу: "Ја мислим да господин Адам Богосављевић има најмање права да нам даје овакве савете. Он је, као што знате, био против рата за ослобођење ове браће, против свију жртава, које су учињене за њихово ослобађање."⁴⁴

Кнежевина Србија је осамдесетих година XIX века била у преломној фази развоја, политичких односа. То је време улажења у организованости партијски и политички живот, време различитих програма, друштвених и политичких реформи. Нови крајеви су били за политичке групације интересантни из различитих аспеката. Сем тога, у већ постојећим политичким односима снага, став према "новим крајевима" се користио и као средство унутрашње политичке борбе. Питање

40 "Никола Пашић и Закон о печатњи", "Политика", 14. јун 1927.

41 "Муслимани који имају имања на земљишту старе Србије, а желели би да се насеље изван Кнежевине моћи ће своја непокретна имања у Србији да задрже, дајући их под закуп или другим на управљање." – Закон и уредбе Кнежевине Србије, бр. XXXIII, Београд, 1879, стр. 47.

42 Молбе и жалбе које су долазиле од стране грађана, могле су се само у писменој форми поднети Скупштини, међутим она није била обавезна да лично прими подносиоца. – Закон о пословном реду у Народној скупштини у Крагујевцу, 1. октобра 1870, стр. 27.

43 "Како је изгледала једна седница Народне скупштине у Нишу 1878. год", "Политика", недеља 24. јануар 1937, стр. 7.

44 Исто.

изједначавања нових крајева је већ на првим скупштинским заседањима 1878. године постало проблем о коме су се изјашњавали скупштинска опозиција и скупштинска већина. Становништво нових крајева сматрало је да му ослобођење од турске политичке власти доноси и потпуну економску независност. Међутим, Србија се Берлинским уговором на одређени начин обавезала да на одређени начин регулише питање откупа земље од Турака. Али пошто сељаци нису могли да обезбеде финансијска средства за откуп земље и других материјалних добара, држава је била принуђена да донесе привремени Закон о аграрном зајму као и извесне олакшице у корист сељака. Овим законом о уређењу аграрних односа нису били задовољни ни сељаци ни турски поседници. Због тога су комисије за уређење аграрних односа, а затим и редовни судови, били дуго година засути судским парницама око својине на земљу у "новим крајевима". Друго, веома битно политичко питање за сељака, било је локално чиновништво. Самовоља и корупција провинцијске бирократије нису се битно промениле чак од уставобранитељског доба. Јер, према подручном становништву "ауторитативан", а политички поуздан и власти лично одан, срески начелник је био потребан свим владама. Осамдесетих година огорченост сељака на чиновнике била је добила све особине једне дубоко укорене сталешке нетрпељивости. Под уставобранитељима сељак се могао још заваравати да је рђаво понашање чиновника према њему само последица лошег управљања "одозго". Пошто су се дотле биле измениле толике владе, а срески начелник и ђате нису престајале "да терају своје", у сељака се било учврстило уверење да је чиновник – било да је реч о начелнику министарства или неком члану начелства – припадник привилегованог слоја, чије благостање почива на кињењу и искоришћавању сељака. Почетком 1875. године забележио је дотадашњи председник Владе, Аћим Чумић, ову врло занимљиву карактеристику локалног чиновништва: "Од четрдесетих година слива се сав олош у струку чиновничку. Данас је то једна војска у огромној већини неспособна, непоштена, неверна и веома праведно народу мрска. Ова хорда чиновника је за народ српски рак болест. Ко покуша или о коме она мисли да ће покушати да је одвикне од крађе, грубијанске самовоље, тај ће наћи ту војску неваљалаца против себе..."⁴⁵

III

За време првог скупштинског сазива, главна борба између владе и опозиције водила се око Закона о штампи. За сваки предмет, који је предат Одбору на разматрање, председник именује једног известиоца. За ову прилику известилац А. Бабовић чита: "Предлог Народној скупштини – 15 децембра 1875. године издате су измене и допуне Закона о печатњи од 23. октобра 1870. године. Ове измене и допуне показале су се

45 Јован Милићевић, *Јеврем Грујић – Историјат Светоандрејског либерализма*, Београд, 1964, стр. 170.

као врло убитачне за ред у земљи и за слогу и љубав између грађана. С тога ми потписани посланици предлажемо да се укину измене и допуне Закона од 15. децембра 1875. године, а Закон од 23. октобра 1870. остане у потпуној важности. Ниш, 4. децембра 1878. године – народни посланици Борислав Миловановић. (следе потписи још 19 посланика).⁴⁶ Законодавни одбор је узео у оцену овај предлог и донео своје закључке у писаној форми, и они су касније прочитани свим народним посланицима. На основу члана 89 и 96 Закона о пословном реду,⁴⁷ Законодавни одбор је био мишљења да ове измене и допуне треба укинути, па се на основу члана 58 Устава⁴⁸ предлаже Народној скупштини да га треба усвојити. Тако је враћен у живот намеснички Закон о штампи од 23. октобра 1870. године. Извештај Законодавног одбора није био једногласан, прочитано је и одвојено мишљење одборника Димитрија Стојановића, у коме тражи да се укине члан 46.⁴⁹ овог Закона који даје министру унутрашњих послова да може после две опомене сваки лист да обустави, а тај је члан у изменама и допунама Закона о штампи 1870. године укинут.

У погледу политичких и грађанских слобода, Устав из 1869. је прилично шкрт и нејасан. Слобода штампе, збора и удруживања у њему није била уопште предвиђена. Једна од његових карактеристика која је касније унела доста забуне је и та, што је многа питања остављао да се реше посебним уставним законима. Један од тих је и Закон о слободи штампе од 23. октобра 1870. године. Овај закон је заиста био доста ригорозан у погледу грађанских слобода, и што је једном руком давао, другом је узимао. Лист је могао бити забрањен од стране полиције, дакле не од административног већ од извршног тела, када би у његовој садржини било чланака који би вређали владу, намесништво или самог Кнеза. Такав један члан⁵⁰ не постоји у либералним законима у штампи.

46 Стенограмске белешке XIII седнице Народне скупштине, 11. децембар 1878, стр. 400.

47 Зборник закона о пословном реду у Народној скупштини, бр. XXIII, Београд, у Државној штампарији, 1870, стр. 23–25.

48 Предлог, да се какав закон изда или постојећи измени, допуни или протумачи, може Књаз Скупштини, а тако исто и Скупштина Књазу учинити. Но формални пројекти произилазе од самог Књаза.” – *Устави и владе... (1835–1941)*, стр. 79.

49 “– Ако се новине или повремени списи тако уређују, да се њима стално и у непријатељском духу нападају и изопачавају дела државних власти или се уопште тако уређују да постану убитачни за јавни мир и поредак, министар унутрашњег дела после две опомене, написмено издате дотичном уреднику, може таквим новинама и повременим списима обуставити излазак до на три месеца.

Опомену и обуставу дужан је уредник да печата на челу свога листа без примедба, додатака и изостављања, и то у првом броју по што му се достави.” – Зборник закона и уредби у књажевству Србије за 1870, бр. XXIII, Београд, у Државној штампарији, 1870, стр. 145.

50 Члан 6. је предвиђао, “да од сваког броја новина и од сваког повремениог (периодичног) списка, што излази у Србији, мора штампар најдаље на један сахат пре но што их почне раздавати или разациљати један примерак (екземплар) послати месној полицијској власти, или нарочитом ради тога одређеном званичнику који ће му на захтевање дати уверење о пријему, у коме ће тачно назначити време предаје примерка. Тај примерак мора бити снабдевен својеручним потписом штампара и одговорног уредника или њиховог заступника.

Он је одузимао демократској јавности сваку сигурност да незаконите поступке власти изнесе у јавност. Одговорност за кривице учињене путем штампе одређивала се по општим прописима Кривичног закона итд.⁵¹ Опозиција је тражила да се врати у живот Каљевићев закон из 1875. године. Одрах после извештаја Законодавног одбора настаје бурна дебата, коју започиње први говорник Милош Глишић, који тражи да остане на снази Каљевићев закон.⁵² После њега, ређа се још неколицина посланика, који су "за" и "против" новог Закона, да би потом добио реч Никола Пашић: "Пре свега могу да речем то, да ми је мило што си Влада изразила да пристаје на овај предлог, који су чинили неколико неписмених људи. Да се ми вратимо уназад осам до десет година. То ми је мило, јер се тим у нашем новинарству рашчишћава и сасвим уклања једна ствар која је до сада нетачно свађена и узимата. Ми смо до сада сматрали, да су људи који су данас на власти, а и сами су се они тако називали и сматрали, да су либерали. Међутим, ми данас видимо, да се ти људи слажу са законом или предлогом закона којим се хоће да удари уназад у нашем развиту. Који иде назад тај се зове назадњак – реакционар...

...Наш живот, наше унутрашње слободе дошле су у последње време уназад и то од оног времена, кад смо ми пожелели и пошли да дамо нашој браћи. Ми смо пошли да ослободимо нашу браћу и у путу изгубили нашу слободу! Ја ћу покушати да докажем и да укратко разложим ток, како је наш живот ишао. Починјући од велике Светоандрејске скупштине која је донела закључке: да се уведе одговорност министарска и чиновничка уопште; да се уведе слобода штампе као јемство за народне слободе."⁵³ Пашић у дугом говору помиње и све владе које су падале зато што нису дозвољавале слободу штампе: "То је било са министарством Чумићевим,⁵⁴ које је обећало слободу штампе, а није извршило. И кабинет Данилов⁵⁵ пао је нарочито зато. Кабинет Ристића и Грујића,⁵⁶

Чим протече један сахат од времена назначеног у уверењу о пријему, лист се може раздавати у разашилјати.

Од сваког другог печатног дела мора штампар, или, ако он о свом трошку не издаје дело, издавалац, или сваки други, који је наредио печатање дела, положити код месне полицијске власти или нарочитога за то одређеног званичника један примерак ако је дело испод и од десет табака на двадест и четри сахата, а ако је преко десет табака на три дана пре но што ће се дело раздавати или разашилјати. Полицијска власт, или споменути званичник, даје на захтевање дотичном лицу, као и за новине, уверење о пријему дужноснога примерка..." – Зборник закона и уредби у Књажевству Србији, бр. XXIII, Београд, 1870, стр. 133

- 51 "– За преступ или злочинство што се учини печатњом, одговоран је сваки, који се по општим начелима кривичног законика може сматрати за кривца или саучесника." – Члан 25. Закона о штампи од 23. октобра 1870; *Исто*, стр. 139.
- 52 Протокол Народне скупштине са XIII седнице од 11. децембра 1878, стр. 100.
- 53 XIII састанак, 11. децембар 1878, Стенограмске белешке, стр 413.
- 54 Влада Аћима Чумића од 25. новембра 1874. до 22. јануара 1875. године. – *Устави и владе.. (1835–1941)*, стр. 97.
- 55 Влада Данила Стефановића од 22. јануара 1875. до 19. августа 1875. године, *Исто*, стр. 97.
- 56 Влада председника Јована Ристића и министра унутрашњих послова Јеврема Грујића од 19. августа 1875. до 26. септембра 1875. године, *Исто*, стр. 98.

док није дошао кабинет Каљевића,⁵⁷ који је пристао да да народу тражене слободе. Министарство Каљевића изнело је пројекат и Скупштина је издала Закон о штампи. Тај закон није владао ни четири пуна месеца...⁵⁸ Каљевићева влада је одмах после преузимања дужности обећала Скупштини да ће приступити извођењу темељних реформи. Иако није било тачно све формулисано у детаљима, из њене изјаве је произлазило да је она била спремна да спроведе максимум реформи. Од чисто либералних закона, донет је Закон о штампи, који је био знатно толерантнији од дотле важећег, и Закон о личној безбедности, који је имао да штити грађане од самовоље полицијских власти. Ови закони битно су мењали дотадашње прописе и праксу, донете и примењиване на основу слова и духа Устава из 1869, али они су представљали само један део програма који је Каљевић заступао раније у Скупштини. Овим изменама и допунама Закона о штампи потпуно је укинут члан 6. Намесничког закона, док се члан 25. замењује са овим.⁵⁹

У даљем говору, Пашића често прекидају, тако да председник мора често да опомиње, док се једног мемента сам председник владе и министар иностраних дела Јован Ристић није обратио: "Господо, ствар која се претреса данас, то је врло важна и озбиљна ствар, зато молим вас, уостите да господин говорник заврши свој говор, а влада ће по свршетку овог претреса казати своје мишљење."⁶⁰ Пашић наставља са својим излагањем: "...Закони могу увек бити добри или рђави, али они зависе највише од оних који их врше. Дакле, Влада даје правац или дух законима..."⁶¹ На крају, Пашић предлаже да остане на снази закон који је тек четири месеца постојао, па да се током времена види да ли ће донети какве страшне последице, какве предлагачи замишљају.⁶² Интересантна је ствар, да Пашић није, као Гарашанин 1875. године, патетично и непомирљиво узвикнуо: "Закон о штампи треба да има свега један члан, први и последњи: Штампа је у Србији слободна." Напротив, он жели да се у пракси виде негативне последице.

Седница је трајала до два сата поподне, па је расправа одложена за сутрадан, јер је био пријављен још тридесет и један говорник, али наредног дана је цела седница протекла у молбама и жалбама. Закључујући седницу, председник наглашава: "Сутра ћемо предузети Закон о печату."⁶³ И заиста је одмах на почетку XV састанка 13. децембра 1878.

57 Влада Љубомира Каљевића од 26. септембра 1875. до 24. априла 1876. године, *Исто*, стр. 98.

58 Састанак XIII, 11. децембар 1878, Стенограмске белешке, стр. 415.

59 "Ко садржајем каквог печатног списка учини дело, које је по Кривичном закоником казњиво, тај ће се казнити по прописима истог закона." – Зборник закона и уредби у Књажевству Србији за 1875, бр. XXIII, Београд, у Државној штампарији 1876, стр. 37–43.

60 Састанак XIII, 11. децембра 1878. Стенограмске белешке, стр. 416.

61 *Исто*, стр. 416.

62 *Исто*, стр. 417; Протокол седнице Народне скупштине, стр. 105.

63 Седница XIV, 12. децембар 1878, Стенограмске белешке, стр. 463.

године настављен претрес Закона о штампи. На Пашићев говор, одговорили су министар унутрашњих дела Радивоје Милојковић и Панта Срећковић, а најдуже Анта Пантић. Пашић је поново добио реч, да одговори неким посланицима који су га помињали: "Пре свега, да приметим г. министра унутрашњег дела који је на примедбу мога говора казао шта је конзервативизам, а шта либерализам. Ја мислим да дела карактеришу шта је једно а шта друго. И о томе кад се ко у држави изјасни да се повраћа на старе законе, који су много мање слободни но они што постоје. Ја мислим, да је то идење унатраг тј. реакционарство. И зато држим, који потпомогну то, ништа друго нису но прави реакционари, с тим је ствар свршена. После овог су неки посланици говорили да они, који хоће слободну штампу имају нечисте намере и не знам шта још. Ако хоћемо да се сумњичимо онда сумња може да падне на онога који неће слободну штампу, да се на јавност изнесу дела, тај бити да има таква прљава дела, која не сме да допусти да на јавност изнесу. Ја мислим, да тај пут није баш тако користан, да се сумњичимо него треба сваки да докаже каква је корист ако имамо слободне штампе, а каква је ако је напротив немамо. То је пут да се дође до истине...

...Без слободне штампе нема ни уставности, јер где нема јавног мњења уставност се изопачава и пропада, а тиме и народ. А народ нема водство, тако и извршну власт, ако нема слободне штампе. Тако исто не може бити ни просвете јаке и истините, где нема слободе. Где разна мњења не долазе у додир, где критика не влада, ту нема науке. Дакле, и у интересу наше просвете и у интересу нашег умног развитка, нужна је и преконужна слободна штампа. Замислите, господо, шта ће онда код нас остати, кад се угуши слободна штампа, хоћемо ли имати каквих новина, списа или будишта? Боже сачувај, баш ништа! Имаћемо један лист званичан, један полузваничан, који ће писати оне ствари које се не могу нумером писати, али које су у интересу владајуће политике да се на јавност изнесу. То ће трајати дотле док зла не преврше меру трпљења, јер тежња за слободом не може се никад у народу угушити."⁶⁴ После Пашићеве реплике још неколицина народних посланика јавља се за реч. Анта Пантић се позива на мишљење нашег великог научника г. Јосипа Панчића, који је 23. октобра 1870. приликом усвајања намесничког Закона, рекао: "Пошто је у одбору закон прочитан, ја сам сместа по души својој тог убеђења био, што сам и у одбору изјавио, да је тај закон доста, а може бити исувише либералан."⁶⁵ Дебата је трајала до касно у подне и поново су помињане штетне последице листова: "Старог ослобођења", "Рашета", "Радника", "Фењера" и "Домишљања", па је на крају дебате председник владе Јован Ристић, доводећи у везу гледиште које влада заузима о питању о штампи и саму штампу, предложио да се овај предлог закона врати Законодавном одбору, па да Одбор имајући све примедбе на уму, и у договору са Владом, припреми нови пројекат. Ако Скупштина

64 Исто, стр. 488.

65 Исто, стр. 468.

прими владин пројекат, али са изменама и допунама, и ове не усвоји, влада може исти пројекат узети натраг или га са противним разлозима и другим изменама са своје стране вратити истој Скупштини. По мишљењу владе, Закон о штампи из 1875. године ваљало је комбиновати са много строжим намесничким Законом од 23. октобра 1870. При овом комбиновању све главне одредбе Закона из 1870. су правно успостављене. Лист се морао на један сат пре растурања однети полицијској власти на преглед. У ком ће року полицијска власт спровести суду на потврду своје решење о забрани, зависило је од ње саме. Тако спремљен пројекат враћен је Скупштини 15. јануара 1879, када је прочитан и Кнежев указ којим се влада овлашћује да може поднети предлог о изменама и допунама у Закону о штампи. Тада је Милош Глишић поздравио нови закон овим речима: "Овај закон носи на себи неправу име, ја ћу да га користим онако како му је право име. Он носи име Закон о слободи штампе, а ја кажем да је то закон о неслободи штампе."⁶⁶

Скупштина Кнежевине Србије није била Конвент, који ради немајући с ким да дели законодавну власт. Парламент Кнежевине Србије, иако законодавно тело, сам није имао законодавну власт, већ је ову делио са Владоцем. Скупштински закључци су имали законодавну снагу тек кад добију Кнежево одобрење. Према томе, Скупштина није била овлашћена да сама формира одређене законске предлоге док њено закључење не би добило потврду другог законодавног чиниоца, тј. док не добије пристанак Владе и одобрење Владара.

Ово је била прва Народна скупштина изабрана у независној Србији, која је била одржана у Нишу, у основној школи иза Саборне цркве. Ова Скупштина је после рада од два месеца 20. јануара 1879. године закључена од стране кнеза Милана престоном беседом.

ЗАКЉУЧАК

Милан Обреновић је у време своје владавине тежио да начини Ниш другом престоницом Србије. Најрадије је ту држао скупштинске седнице, а и када Скупштина није радила, долазио је у Ниш на дужи боравак. Готово целу 1879. годину је провео у овом граду. Ниш му је био драг јер је ту постигао свој највећи успех на војном пољу и у спољној политици. Либерална влада, која је водила оба турска рата, такође је неговала Ниш. И она је више волела да се Скупштина одржава у Нишу неголи у Београду. Од Београда до Ниша у то преджелезничко доба путовало се колима пет до шест дана. Пут од Београда до Ниша кретао се улицом Фишеклијом (касније улицом краља Александра), па се избијало на Гроцку и Смедерево, све поред Дунава, и продужавало се преко Сараорца, преко Смедеревске Паланке (онда зване Хасан пашине Паланке),

66 XLIX састанак, 15. јануар 1879, Стенограмске белешке, стр. 1485.

па преко Велике Планае, Лапова, Рогота (где је било кнежево ловиште), Домуз–потока, Брзана, Јагодине, Ђуприје, Параћина, Сикирице, Јовановца, Ражња, Нерићевог Хана, Делиграда и Алексинца за Ниш. Кнез је тај пут прелазео обично за 13 1/2 – 14 часова. У Нишу је Скупштина била потпуно одсечена од утицаја страних конзулата и јавног мњења Београда, које после турских ратова није било наклоњено либералној влади. У Нишу јавног мњења није још било или је било тек у повоју, тако да је влада свршавала са Скупштином послове без присуства. Избори од 29. октобра су први избори на којима су и новоослобођени крајеви бирали посланике и прву посланичку гарнитуру под претежним владиним утицајем. Међутим, процес политичке оријентације према постојећим политичким групацијама у Србији тек је отпочео и није био једноставан, јер се оне у предратној Србији још нису консолидовале.

Поред ових унутрашњеполитичких било је и спољнополитичких разлога који су захтевали да се Ниш подигне на ранг друге престонице. И кнез Милан и либерални министар Ристић гледали су са неповерењем у новостворену Бугарску државу. На Берлинском конгресу уместо "Велике Бугарске", пројектоване Санстефанским уговором, створена је мала Кнежевина Бугарска, али и Милан Обреновић и Јован Ристић знали су добро да се она не мисли одрећи својих Санстефанских граница. Она уосталом није ни крила своју наду да ће једног дана добити целу Македонију. Да би се примакла што ближе овој територији, она није поставила своју престоницу у Трново него у Софију. Као одговор на то, кнез Милан и Јован Ристић покушали су да од Ниша начине другу престоницу и да тим начином повуку наш политички центар више на југ, у правцу Македоније. Ова далекосежан потез има своју историјску потврду и данас.

Извори и литература

а) Извори

1. Стенограмске белешке Народне скупштине у Нишу 1878. године; Београд, у Државној штампарији, 1879.
2. Протоколи Народне скупштине у Нишу 1878; Београд, 1879.
3. Зборник закона и уредби у Књажевству Србији, бр. XXIII, Београд, 1870.
4. Зборник закона и уредби у Књажевству Србији, бр. XXVIII, Београд, 1886.
5. Архив Србије, Деловодни протокол члана владе Врховне команде у Нишу 2/26. децембар 1877.
6. Архив Србије, Министарство просвете, ф. VIII, бр. 38/1881; ф. VII, бр. 179/1882.
7. Историјски архив Ниша, Фондови НОН и ГРАПО.
8. Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине

СХС и Краљевине Југославије 1835–1941; Београд, 1988.

9. "Српске новине", бр. 284, од 1. децембра 1878.
10. "Политика", 10. децембар 1927; 24. јануар 1937; 25–30. јун 1937.

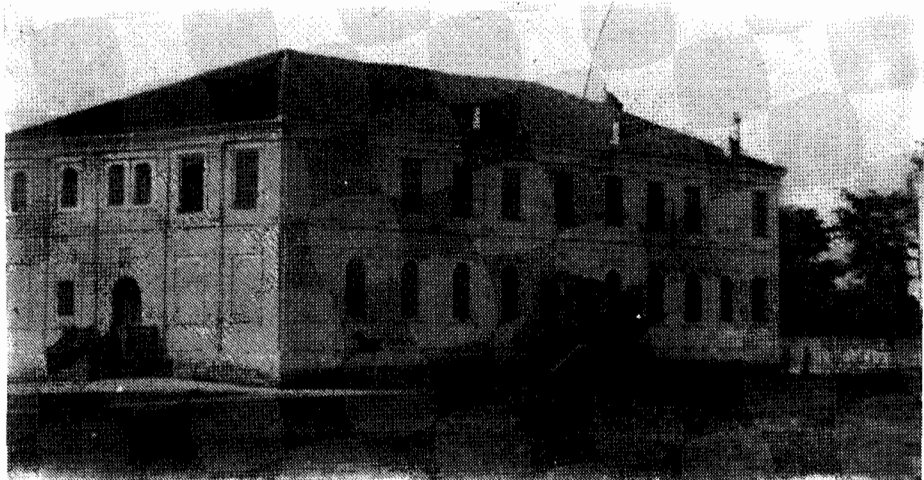
б) Литература

1. *Рат Србије и Турске за независност 1877–78*, издање Врховне команде, Београд, 1879.
2. Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876.
3. Живан Живановић, *Нишке знаменитости*, Београд, 1883.
4. М. Милићевић, *Краљевина Србија. Нови крајеви*, Београд, 1884.
5. И. Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш, 1927.
6. Слободан Јовановић, *Друга владавина Милоша и Михајла*, Београд, 1933.
7. С. Јовановић, *Споменица Ниша 1887–1937*, Ниш, 1937.
8. Михајло Палигурић, *Економско–културна историја Ниша*, Ниш, 1937.
9. Стојан Антасијевић, *Историја Ниша*, Ниш, 1940.
10. Јаша Продановић, *Историја политичких странака и струја*, I. Београд, 1947.
11. Д. Јанковић, *Историја државе и права Србије у XIX веку*, Београд, 1960.
12. Јован Милићевић, Јеврем Грујић, *Историјат светоандрејског либерализма*, Београд, 1961.
13. Димитрије Продановић, *Схватања Светозара Марковића о држави*, Београд, 1961.
14. Властимир Крстић, "Прве статистике Ниша", *Нишки зборник*, бр. 1, Ниш, 1971.
15. Драбољуб Мирчетић, *Нишка књига 1883–1941*, Ниш, 1973.
16. Видосава Николић–Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–78*, Лесковац, 1975.
17. Владимир Стојанчевић, "Србија 1877–78. године", *Лесковачки зборник*, бр. XXI, Лесковац, 1981.
18. М. Миловановић, *Основно образовање у Нишу*, Ниш, 1986.
19. Слободанка Стојчић, "Прва политичка опредељења грађана Лесковца и околине", *Лесковачки зборник*, бр. XXVII, Лесковац, 1987.
20. Милорад Екмечић, *Историја Југославије 1790–1918*, том II, Београд, 1989.
21. Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, Београд, 1990.
22. Марко Павловић, "Ванредна Народна скупштина држана о Преображењу 1861. у Крагујевцу", *Становишта*, Крагујевац, 1991.

Résumé

Après la fin des guerres contre la Turquie de 1876–1878 et la libération des territoires dans le bassin de la rivière Morava du Sud, on soutenait l'idée de faire de Niš la deuxième capitale de Serbie. C'est de ce fait qu'on avait fixé à Niš la séance de l'Assemblée de Serbie, formée après les élections du mois d'octobre 1878. Cette assemblée siégeait pendant deux mois et était consacrée avant tout aux rapports du comité législatif. Le sujet principal du différend entre la majorité gouvernemental/libéral/ et l'opposition était la proposition de la Loi sur la presse.

L'Assemblée avait été achevée par le discours du trône du prince Milan le 20 janvier 1879.

Zgrada osnovne škole kod Saborne crkve, podignute 1864., a srušene 1947. godine, u kojoj su održavane sednice Skupštine kneževine Srbije 1878. godine.